

LŐKÖS ISTVÁN

A Krúdy–Gjalski párhuzam néhány komparatistikai tanulsága

Krúdy Gyula és Šandor Ksaver Gjalski életművének tipológiai egybevetését két dolog is indokolja: egyfelől mindketten a turgenyevi próza vonzáskörében nevelődtek íróvá és alkották meg műveik jelentős rétegét, másfelől pedig mindketten egy szűkebb régió – Krúdy a Nyírség, Gjalski a horvát Zagorje – szépíró krónikásai voltak. Ez utóbbi tény még egy újabbal is megtámogatható: mindkét tájegység a közép- és kismemesség jelentős fellekvára volt magyar, illetve horvát viszonylatban.

A Krúdy-életmű és a Turgenyev-oeuvre közötti lehetséges kapcsolatok, pontosabban és korszerűbben fogalmazva Krúdy Turgenyev-recepciójának kérdését tanulmányban összegezte Diószegi András, s noha megfigyelései ma már kiegészíthetők lennének, az ő eredményeire itt és most – helyszűke miatt – csupán hivatkozunk.¹

Ami a Gjalski–Turgenyev viszonyt illeti, azt – a gazdag horvát szakirodalom és Gjalski vallomásai nyomán – az alábbiakban összegezhetjük.² A Turgenyev-filológia gazdag szakirodalmának számos fontos darabját szentelték szerzőik annak a kérdésnek, hogy mit is recipiált a horvát író az orosz mester műveiből. Ivan Nevistić (Gjalski egyik első monográfusa) már 1928-ban árnyalt filológiai fejtegetésekkel és megfelelő dokumentációval bizonyította, miben követte Gjalski az orosz mestert. A *Pod starim krovovima* (Ódon tetők alatt) című kötet elbeszélésének gondolatiságát például éppúgy Turgenyev inspirálta – mondja Nevistić –, mint a táj- és jellemrajzot, s az elbeszélések hősei is Turgenyev orosz arisztokratáihoz hasonló témákról

elmélkednek.³ Aleksandar Flaker a Gjalski- és Turgenyev-novellákban kimutatható közös technikai megoldásokra, a tájrajz líraiságában mutatkozó hasonlóságokra s a természethez való viszony párhuzamaira hívta fel a figyelmet.⁴ Okkal, hisz pl. az *Illustrissimus Battorych* című Gjalski-elbeszélés alábbi részletének hangszerelése teljességgel a turgenyevi szövegek parafrázisaként hat: „Elöttem a messzire nyúló alacsony erdő, amely mintha álomba merült volna. Aztán mégis, mintha ébredne, csendes és kellemes szépségében hullámszik az enyhe és csendes szellő fuvallatától. Brezovica a hosszabbodó nappal korai fényében fehérlett. Az erdő fái ragyogtak, a még rajtuk lévő száraz levelek pedig titokzatosan, zizegve hullottak a földre, ahol még itt-ott a januári hó foltjai fehérlettek. A természet békéjének varázsos látványa olyannyira lenyűgöző volt, hogy a vadászatról el is felejtkeztem.”⁵

Turgenyev-élményéről maga Gjalski is vallott, legszebben talán bécsi diákéveire emlékező írásában. A bécsi könyvtár csöndjének atmoszférájában olvassa újra Turgenyev prózáját, ezúttal német nyelven az otthon utáni vágy nosztalgikus hangulatában. „Az orosz udvarházakról szóló csodálatos elbeszéléseit olvasva könnyebb volt az otthon utáni vágy elviselése” – írja egyebek között, majd így folytatja: „Nemegyszer úgy tűnt, mintha hősei által az otthon üzent volna, szavai és leírásai mind-mind az én horvát hazámra és honfitársaimra emlékeztettek. És talán már akkor azért ragadtam tollat, hogy szülőföldemről feljegyzéseket írjak.”⁶

Ez a szülőföld – mint mondtuk – a horvát Zagorje volt, amely nemesi hagyományaival, természeti szépségeivel, ódon kúriáival már gyermekkorában rabul ejtette, s ez a varázs – miként Krúdynál a Nyírségé – élete végéig tartott, és az egész életműben – miként Krúdynál is – nyomot hagyott. Gyermekkorára emlékező, önéletrajzából vett sorait idézzük: „Hétéves koromig állandóan Gredicén tartózkodtam, így mindazok az első, az emberi élet első napjainak legerősebb benyomásai e vén falak közül, a hosszú folyosókról, a nagy szobákból és a kúria melletti hatalmas vén kertből származnak, amelyben mintha százesztendő árnyak lebegtek, majd megpihentek volna.”⁷ Egy másik passzusban pedig így vall: „1873-ban (...) államvizsgára jelentkeztem

s azt eredményesen le is tettem, majd ugyanezen év őszén beiratkoztam a bécsi egyetemre, ahová csak 1874 januárjában utaztam el, mert égtem a vágytól, hogy minél hosszabb időt tölthessek otthon, Gredicén, s magamba szívhattam a vidéki ősz és a tél minden varázsát és gyönyörűségét és az ódon udvarház minden kedves, álomteli meleg hangulatát. Lelkemben szinte felelevenedtek szüleim és nagyszüleim hajdanvolt napjai, s mindez szinte varázserővel tartott fogva. Órákon át tudtam üldögélni a kitárt öreg szekrények előtt, és keresgélni a régi megfakult és megsárgult papírok között.”⁸

Ezekre a sorokra rímelő, a szűkebb haza iránti nosztalgiát megvalló, Turgenyev-reminiszcenciákkal is színezett Krúdy-citátumokat bőven sorakoztathatnánk itt – inkább persze szépírói művekből, semmint s közvetlen élményszerzésről valló, direkter jellegű önéletrajzi írásokból. A *Napraforgó*, a *Hét Bagoly* éppoly bőséggel kínálja a vonatkozó részleteket, mint az *N. N. c.*, kifejezetten önéletrajzi lírai vallomás, nem is szólva Krúdy irodalmi értékű publicisztikai jegyzeteiről. Épp csak mutatványként idézzünk egy-egy, a hangulati elemek egyezésére utaló részletet az *N. N. c.* kisregényből, majd a *Napraforgó*ból. Az *N. N. A tücsök volt a dajkám c.* fejezetében olvassuk: „Az én ismerőseim olyan emberek voltak, akik örvendeztek télen a mindennapi tűznek, a fiatalosan lengő lángoknak, de a duruzsoló hóesésnek is odakünn, a házon túl. Az én rokonaim a sárga házban kezüket dörzsölték reggel, ha sűrű köd feküdt meg a tájat, de gyorsan kitárták az ablaknak mindkét szárnyát, ha napsugár volt. Öröm volt a zuhogó, furcsa hangú tavaszi eső, de nem szomorkodott senki sem, ha megjöttek a csendes... őszi esőzések. Nem volt olyan sűrű éjszaka, amelynek ne lett volna mondanivalója. Nem lehetett oly komor a tél, amely végleg elvette volna az életkedvet. És nem szólalhatott meg a tavasz ezernyi csengettyűhangján, hogy megértetlenül maradt volna egyetlen csengőnek is a hangja. Boldog emberek között éltem, akikre szívesen sütött a nap. Nyár pirosa, ősz fakója, tavasz lilája, tél fehére az élet színei voltak. Az udvarházban élet volt, amely mindig a külső természeti renchez igazodott.”⁹ És a *Napraforgó* egy megfelelő részlete: „A bolthajtás alatt meleg volt a földszintes kúria. A vasalt ablakok halkán, nyugodtan

néztek a tájra. Az óra zengve vert, mint egy éneklő régi rokon, akinek a hangja itt maradt ... A varjak régi ösmerősök. A határbeli kőszent szinte emberi nyelven fogadja a föld népének köszöntését.”¹⁰

A hungarológia, illetve a kroatisztika művelője minden különösebb fantázia nélkül juthat el a felismeréshez, hogy ti. a két író művészetének tipológiai vizsgálata a legsikeresebb Gjalski-mű, az *Ódon tetők alatt* és a Krúdy-oeuvre nyírségi tárgyú darabjainak egybevetésére korlátozódhat. Már csak azért is, mert Gjalski műve az életmű egészéből is kiemelkedik, s persze azért is, mert az a fajta látásmód, líraiság, poézis, amely a Krúdyval való rokonítás alapját képezi, itt érhető tetten a legisztábban. S mert a magyar olvasó számára – két elbeszélés kivételével – az említett Gjalski-kötet egésze ismeretlen, bevezetőül szükségesnek látszik a részletesebb bemutatás.

A mindmáig legjobb, klasszikus Gjalski-műnek tartott elbeszélés-kötet, az *Ódon tetők alatt*, megjelenése óta (1886) az érdeklődés előterében van. A kortársak az elbeszélő modor újszerűsége, költőisége okán dicsérték, de vonzó volt számukra a tárgyválasztás is: a horvát nemesség létformájának változásait sokan átértékelték, amit Gjalski e tárgykörön belül megrajzolt, azt sokan személyes élmények alapján ismerték. A későbbi kritika szükségképpen az értékmérés alapján tekintette a művet: minden későbbi Gjalski-alkotás a Battorych-történetek alapján méretett meg. Antun Gustav Matoš, a századforduló legnagyobb horvát költője pl. nyilvánvalóan ezekhez mérve beszélt hanyatlásról a *Za materinsku riječ* (Az anyanyelvért) méltatásakor¹¹ (amely egyébként Gjalski erősen magyarellenes regénye volt), mint ahogy erre utal Bajza József ama megjegyzése is, amely szerint Gjalskinak „legsikerültebbek azok a művei, amelyek Zagorjében játszódnak. Minél távolabb megy innen, annál bizonytalanabbakká lesznek alkotásai”.¹² A ma irodalomtörténész Miroslav Šicel már megfelelő történelmi távlatból ítélni lehet, hogy az *Ódon tetők alatt* beható analízise „a legteljesebb Gjalski-értékelést” kínálhatja, mert a műben már a későbbi alkotások csaknem minden jellemzője is jelen van.¹³

A tizenkét elbeszélést tartalmazó kötet szembevetendő egységet mutat, nemegyszer nevezik modern keretes elbeszélésnek is. A történetek

színtere a páratlan hangulatú, szőlőskertekkel, erdőkkel, ligetekkel, kisebb-nagyobb hegyekkel s rétekkel borított Zagorje, amely Gjalski ifjúkorában még virágzóan tűnő nemesi kúriákkal volt teli – jóllehet a hanyatlás jegyeit is magán viselte már. Az elbeszélések központi alakja is egy zagorjei nemesi udvarház, a „curia nobilitatis Brezovytza” tulajdonosa, aki foglalkozását, rangját tekintve nyugalmazott főispán, werbőczyánus, magyarbarát voltára büszke nemes úr, akinek tudatában ráadásul jól megfér az illírizmusellenesség a horvát hazafiúi tudattal, s akit a magyarok ennek ellenére illírbarátoknak, az illír mozgalom kései hívei magyarlakáknak tartanak. Kúriája még maradéktalanul őrzi az udvarházi világ szokásait, békéjét, kedélyességét, mint ahogy barátaié is, akiket rendre megismerünk a történetek előadása során. Szüntelen vendégjárás van itt, szép téli vadászatok, kiadós ebédek és vacsorák részesei a hősök, karácsony meg Szilveszter éjjelén ősi szokásaiknak hódolhatnak: szán röpíti őket az éjféltől misére, Szilveszter-este pedig az ólomöntés babonás játékának varázsa köti le őket. Esős őszi meg havas téli estéken kandallók ontják a meleget, a házigazda s vendégei kártyával vagy adomázással ütik agyon az időt, a cselédség fiatalja kukoricát morzsol, a konyha felől káposztagyalu csattogása hallatszik, s jóféle illatok szállnak. Az utas, ha zord és éji utazásra veszélyes az idő, a kúrián maradhat, s az éjszaka beálltával aztán ki-ki elvonul a vendégszobákba, hogy pihenőre térjen.

Idilli világ – vélheti okkal az olvasó – mondjuk a *Na badnjak* (Karácsony vigiliáján) c. elbeszélés vagy a *Idila staroga ljeta* (Szilveszter-esti idill) ismeretében, de csakhamar rájön, hogy az idillre gyakran komorabb árnyak is vetülnek. Az elbeszélések jelentős hányadában a boldogtalanság, a tragédia, a csalódottság, máskor a történet lesz az az elem, amely minduntalan megtöri, beárnyékolja az idill fényét és békéjét. A *Roman portreta* (Egy portré regénye) vagy a *Na groblju* (Temetőben) c. történet egyaránt annak példája, hogy Gjalski elbeszéléseiben nemcsak nosztalgiák, idilli hangulatok, kedélyes szituációk vannak, hanem tragédiák is. Az előbbiben egy Battorych-ós, a hajdani vicebán, Gaspar Battorych, ifjú felesége és szeretője tragédiája a központi téma, míg a másik a közelebbi múlt egy családi tragédiáját idézi

fel. Az elaggott, kúriáját s önmagát egyaránt elhanyagoló, szüntelenül tragikus sorsú fiai emléke fölött meditáló Benko Stolniković és családja élethistóriája már jelképszerű: a nemesi létforma mulandóságának szimbóluma. És van a kötetben elbeszélés – *Na Januševo* (János-nap) a címe –, amelyben nyoma sincs az idillnek, ellenkezőleg: már-már a kegyetlen tárgyilagosság a valóságrajz alapeleme. Đuka Paštrović, valamint fia, Alfonz és leánya, Klaudia sorsa olyan életpéldák, amelyek egyszerre Mikszáth és Krúdy dzsentrirajzait asszociálják bennünk. A kamenicai kúria távolról vonzónak tűnő kulisszái megtévesztőek, a dekorativitást még valahogyan őrző felszín alól hamar előtörnek az egyáltalán nem rokonszenves vonások, jelenségek: a tehetetlenséggel párosuló urizáló életforma, a nemesi gőg, a felelőtlenség, a könnyelműség, amelyek matematikai pontossággal szabják meg e sorsok végkifejletét: a teljes fizikai, társadalmi és erkölcsi deklasszáció útját.

A Gjalski rajzolta zagorjei világ e végletes kettősség ellenére egészében még persze sok értéket is takar, olyanokat, amelyek pusztulása az adott viszonyok között törvényszerű, de mert értékekről van szó, egyúttal tragikus. Az értékek hordozói elsősorban a szereplők, a kúriák lakói, akik magatartásukkal, szokásaikkal, netán műveltséganyagukkal, elveikhez, életvitelükhöz való ragaszkodásukkal, helyenként még a XVIII. századot idéző morális tartásukkal, tiszta emberiségükkel vonják magukra a figyelmet. S mert a szereplők garnitúrájában belül értékkülönbségek is vannak, a nemes vonások rajzai a negatív figurák kontrasztjában még plasztikusabbak lesznek. Battorych, „a hetven fölötti öreg úr” mindig pedáns küllemével („minden nap inget váltott és naponta borotválkozott”, elegáns szabású ruhákhoz ragaszkodott stb.), megfontoltságával, barátai iránti tiszteletével, önzetlenségével, odaadásával, hűséges és kitartó szolgálójával szembeni emberiségével és szeretetével s nem utolsósorban klasszikus műveltségével (szívesen társalog latinul, emlékezetből idézi latinul Ovidius, Horatius, Vergilius szövegeit; szomorúság tölti el, ha arra gondol: az apja emlékeként őrzött, amszterdami kiadású Horatius-kötet – amely a pálos atyák leoglavai könyvtárának ajándéka volt – elkallódik) egyaránt ezt példázza, de még az ellentmondásos jelleme sorában is több olyan

akad, mint a *János-nap* egyik hősnője, Klaudia, ki önzetlenül feláldozza ezüst étkészletét, hogy könnyelmű fivére váltóügyei rendeződjenek, s ezzel családja tisztességét – jöllehet csak ideig-óráig – próbálja menteni. És említhetnők persze az ősi szokásokhoz való meghatározó ragaszkodást is, amely e hősök életvitelének mindenkor fontos tartozéka (*Karácsony vigiliáján*, *Szilveszter-esti idill*), mint ahogy az – a történetek többségében – a vendégjárás szép szokása is, ahol sohasem hiányzik a biedermeieres jó kedély, de a multság sohasem lendül át duhajkodásba.

Gjalski mindezekon túl a mesteri atmoszférateremtéssel teszi hitelessé a lassan letűnő világ, a nemesi létforma még meglévő, utolsó értékeit. Nem kétséges, ha valamiben, úgy ebben volt leginkább Turgenyev-tanítvány, no meg a tájrajzban, amelynek változataival az *Ódon tetők alatt* legszebb, legköltőibb részleteit írta meg. A hajdani élethelyzetek, szokások felidézése és a tájrajz megint csak értékfelmutatás: a patriarkális nemesi létforma veszendőbe menő értékeinek és szépségeinek számbavétele.

A Gjalski-műről eddig előadottak bizonyára asszociációk láncolatát indítják meg a Krúdyt ismerő olvasó tudatában. Felöltik benne talán a Krúdy rajzolta Nyírség-kép ezernyi variációja, a zajorjei nemesség életformájához kísértetiesen hasonló nyírségi dzsentri-létforma, felidéződnek a vidéki nemesi élet Krúdy rajzolta idilljei, megjelennek a Battorych-tyal többé-kevésbé rokonítható Krúdy-figurák, s elvonulnak a lecsúszás, az egzisztenciavesztés hősei is, a Gaálok, a Zathureckyek és társaik. És egyáltalán: felidéződik a hajdani nyírségi udvarházi élet egész atmoszférája, amelyben persze éppúgy megtörik az idill fénye, miként Gjalski történeteinek többségben is.

Az általánosságokon túl természetesen hamar megeljük Krúdynál a Gjalski-világ pendant-jainak konkrétabb, megfoghatóbb változatait is. Legutóbb Fülöp László figyelmeztetett arra, hogy Krúdy hősei között „akadnak szereplők, akik érzésvilágukban s egész mentalitásukban szembekerülnek a jelen idővel, az adott korszakkal, az élet alakulásának új periódusával, s szeretnének elkülönülni... Az elvágyódás általánosabb érzése felfokozhatja a régi élet, a tűnt idők iránti vonzalmat és

nosztalgiaát”.¹⁴ Példaként – egyebek között – a *Hét Bagoly* Szomjas Gusztiját említi, „aki elszántan s tüzes indulattal védelmezi a hatvanas-hetvenes évekbeli világot, magasztalja a történeti időköt, a régi életmódot...”¹⁵ Aligha vitatható, hogy Szomjas Gusztii alakja – minden lehetséges rokonszenvünk ellenére is – anakronizmus a századvég éveiben, mint ahogy anakronizmus Gjaliski egyik legösszetettebb hőse, nemes Cintek Árpád is, aki a régi nemesi kiváltságok időszakát sírja vissza, az adók nélküli világot, s életformájával, annak külsőségeivel próbálja konzerválni a régi letűnt állapotot.

A ferrekeveci kúria enteriőrje egyébként a Szomjas Gusztii- vagy Szindbád-típusú Krúdy-hősök bármelyikének is meghitt, kedves és vonzó lenne: „... az első szoba... ebédlőnek, szalonnak és egyúttal alkalmi hálószobának is szolgált. A szobában nagy petróleumlámpa égett, amely fényesen bevilágította az egész alacsony helyiséget a gerendáktól az utolsó sarokig. Csak az óriási, magas szekrények mögött ültek meg mély fekete árnyak... A falakon ódon szentképek lógtak. Az asztalfőnél régimódi bőrdívány állt.”¹⁶ (Hadrovics László ford.) Láthatóan megállt itt a világ, a múltat konzerválták a bútorok, a tárgyak, amelyek fölött – bár a gazda nem kívánja tudomásul venni – eljárt az idő. A mozdulatlanságnak, a látszatidillnek ugyanaz a változata ez, mint aminőről a Krúdy-művek lapjain olvasunk. A Zathureczky-kisasszonyok kúriáján (*Szindbád őszi útja*) az avíttságnak e kísértetiesen hasonló változatait éppúgy megleljük, mint a Birta Mariska leányszobájában (*Nyíri csend*), avagy Kengyelfy Andrásnak a régi udvarházak rekvizitumait őrző otthonában (*Egy öreg legény háza tája*). A Zathureczky-kúria „nagy szobájában” még mindig „... a régi [a] cigarettafüst, csak a rókának hullott ki a szeme a kanapé előtt, valamint kopottabb lett a bundája... A vadászszerszámokból egy nagy kürt maradt, és a kürt belsejéből száradó virágmagvak papírzacskói kandikálnak elő. A sarokban ott áll... a légyecsapó és a kerek asztalon elszórt sárga dohány újságpapíroson”.¹⁷ Birta Mariska „leányszobájából” is efféle hangulat árad, melynek csöndjét csak akkor töri meg „a Svarcenbergekek indulójának” pattogó ritmusa, ha nagy ritkán rég nem látott vendég, jön a házhoz: „Hórhorgas lábú varróasztalka áll az ablakközben, diófából faragták

tán száz év előtt, sok asszonyi szemek, temetőben immár elporladt szép fejek hajoltak egykor gondolkozva az asztalka lapja fölé... Az alamáriumon ragyognak a zöld gyümölcsös tálak, és az ózüstből való cukortartó, aminek nádmézes gyomrát egykor kulccsal zárták el pákosztos cseléd elől, tompa fénnel néz le az alamárium tetejéről. A széles hátú szekrényekből valami gyenge lágy illat szivárgott ki: levendula ez vagy chypre? Olyan illat, ami régi asszonyi lakásokban található.”¹⁸ Kengyelfy András udvarházának „asszonyi lakásában” „karcsú lábú székek, rongyos háló, rokokó függönyök s a nagy velencei tükör” őrzi a múltat, s persze „az ágy is pillangó selyem függönyeivel”, s van itt „nagy óra” is, „amely komolyan és mély szomorúsággal ketyegett ... a bús csöndben száz esztendő óta. Apró akvarellek egykor híres mesterek ecsetjéből – díszítették az öreg órát ...”¹⁹

Még szembetűndőbb egyezésekre, tipológiaiilag párhuzamosítható jelenségekre bukkanunk a hangulatteremtés eszközeként is felfogható tájrajzban. A példák mindegyikében könnyen felfejthető lenne a közös turgenyevi inspiráció is, ám ennél sokkal fontosabbnak érezzük e tájfestésnek a letűnő nemesi világban, tehát az egykorú valóságban gyökerező voltát, amely mind Gjalski, mind Krúdy esetében az eredetiség jegyeivel bír. Költőiség, nemegyszer impresszionisztikus látás és megjelenítés vegyül itt egymással, amit minduntalan körülleg a nosztalgia, még akkor is, ha – miként Gjalskinál gyakran megfigyeljük – a jelenben játszódik a cselekmény. Ez a *jelen idő* ugyanis tárgyyszerű elemeivel Gjalski műveiben mindenkor a már letűnt vagy éppen letűnőben lévő világ, szokások itt felejtett monumentuma. Fontos hangsúlyozni, hogy Gjalski kötete és a Krúdy-frások között mintegy jó két évtizednyi intervallumot tartunk számon, ennek ellenére az előbbinél is felvillannak már a kelet- és közép-európai századforduló impresszionizmusának nyomai, előképei. Feltűnő pl. az őszi és a téli táj impresszionisztikus ábrázolása Krúdynál és Gjalskinál egyaránt. Krúdy korai, nyírségi tárgyú elbeszéléseit vagy a Szindbád-novellákat éppúgy markánsan színesítik az effajta képek, miként Gjalski *Ódon tetők alatt* c. kötetének elbeszéléseit. A téli táj leírása mindkettőnél sajátos intonációval történik, lirizálva, aminek célja a hangulatteremtés. Krúdynál „a kárpáti

hóesésnek hangja van”, Gjalskinál „csendesesen szítál a porhó, hangtalanul”, s a hószítálás a „csendes téli békében”, a „maga szent némaságában” „bánatos és varázslatosan fenséges”. A *Karácsony vigiliáján* c. elbeszéléséből összefüggő szöveget idézhetünk szemléltetés gyanánt: „Sűrű pelyhekben, kitartóan, szünet nélkül hullott a hó... A kopár dombokra borulól fehér takarón, mint valamely régi-régi királyi paláston a pettyek, borókabokrok tarkállottak. A zúzmara borította ágak most egyre jobban hajladoztak a friss hó terhe alatt. A levegő, a felhők, az égbolt magassága mind egybeolvadt a szítáló hóval, zaj sem hallatszott sehonnan, csak a szarkák jelentek meg olykor, no meg a varjak, bánatosan, lusta károgással repülve hol ide, hol oda... Mindenütt dermedt, néma csend: már szinte felfoghatatlan ez a csendesség, amelyben lépéseink visszhangzanak. Lábunk alatt ropog a friss hó. Valami fenséges ünnepélyesség uralkodik a tájon, amely mintha jelezni akarná: méltó módon várja a kis égi királyt.”²⁰ S itt van mindjárt egy korai Krúdy-frás kísértetiesen hasonlatos passzusa párhuzam gyanánt. A két citátum hangulati azonosságát aligha vonhatjuk kétségbe. A *Téli szelek* c. 1899-ből való kis frás is a karácsonyi téli hangulat remekbe sikerült leírása. „Kopasz, fagyos akácok szegélyezték az országutat, amik között üveghangon zengett a szél. Mert ahogy a síkra értünk ..., előjött a csípős, süvöltő téli szél. Mérgelődve hajtotta fel a jegenyéken pihenő varjakat, és a fekete madarak libegve, lengve emelkedtek fel a szélben. A reggeli tájon fehércukor köntösben látszott egy szélmalom, a messzeségben havas felhők közül bújt elő egy sápadt korong, a nap. A szürkék hangosan lépkedtek, a csengők csilingeltek ünnepélyesen, azt hiszem, elaludtam a meleg bundák között.”²¹

A hangulatfestés számos más változatát is idézhetjük a két szerző írásaiból, valamennyit a letűnő, a múltba hulló világ idilli, nosztalgikus láttatásaként. Gjalski egyik elbeszélése már címével is előlegezi a mű idill voltát (*Idila staroga ljeta* – Szilveszter-esti idill), s noha a komorabb színvilág sem hiányzik belőle, mégis megeléjünk a valóban idilli jellegű szép hangulatfestő részeket. Íme az óév búcsúztatásának mármár elégiába hajló leírása, amely akár a múlandóság szimbolikus kifejeződésének is tekinthető: „A picinyke, fekete gerendáktól és ódon

deszkáktól sötétlő templomocskában csak az oltár ragyogott a Szent Feszülettel néhány szál gyertya fényében. Mindent sötét homály takart, az örökmécses pedig magasan, a teljes homályba vesző boltív közepén függött aprókat hunyorogva, mint valamely messzi-messzi fénynyaláb, amely a lápok és a vizek fölött imbolyog. Ahogy jöttünk, felsorakoztunk a félhomályban és a következő pillanatban a sekrestyében megszólalt a csengő, s a pap az oltár elé lépett. Laci, aki valaha valamely klostromban nevelkedett, az aprócska orgonához ült – átvéve a kántor szerepét –, az öreg Vanko pedig az oltár elé térdepelt, hogy ministráljon. És elkezdődött a hálaadás. A sűrű tömjénfüst csakhamar betöltötte a templomocskát, és már kezdődött is a hálaadó ének, elnyújtva, előbb diszsonáns akkordokkal, hogy aztán erőteljesen és gyönyörűen zengjen. És amikor elhalkult az ének, Vanko megrázta a csengőt, és az öreg páter a magasba emelte a Szentséget, minden hívő kebléből felszakadt a sóhaj, hogy a gyertyák lobogásával s a foszlányokban szétterülő tömjénfüsttel együtt – miként valami könnyű áramlás – emelkedjék a félhomályba vesző mennyezet magassága felé. Zeng a templomocskában az áhítatos ének: »Téged dicsérünk, Uram!« Az a megnyugtató érzés hat át bennünket, hogy valami jól ismert dolog távozik tőlünk, amelyhez ezernyi szállal kötődtünk, s hogy ez az esztendő már többé nem hozhat ránk rosszat...”²²

Egy másik, a *Plemenitaši i plemiči* (Nemzetes és nemesurak) című elbeszélésben a régi zagorjei nemesi udvarházak estéinek hangulatáról ad általános érvényű rajzot – kamatoztatva a lirizálás lehetőségeit az effektusokat fokozandó: „A brezovicai kúriában üldögéltünk és tarokkoztunk. Künn csúnya őszi idő volt, ömlött az eső, mintha dézsából öntötték volna. Az égboltot felhők takarták, homályba veszett minden. Az öreg óra alig ütötte el a négyet, s Vankónak már gyertyákat kellett gyújtania. A hatalmas cserépkályhát úgy befűtötték, mint karácsony táján szokás. A madarak a harmadik szobában már rég abbahagyták a csicsérgést, csak a nyugtalan, mindig vadóc tengelicék ugráltak és kopogtak a kalitka csipkéin úgy, hogy idáig hallatszott. A nappalító távolabb kukoricát morzsoló legények és leányok csevegtek vidáman. Szerte az egész házban a káposztagyalu szabályos csattogása vissz-

hangzott. A vidéki otthon apróságai mintha valamennyiünkkel feledteték volna az esős nap kellemetlenségét. S ha nem pillantasz az ablakon át a külvilágra, az a komor mélabú sem kerít hatalmába, amely a felhőkből permetez alá, s az egyre hulló zápor zajától jön... Az ódon szobában kellemes és meghitt volt minden.”²³

E Gjalski festette zagorjei hangulatok, képek legfrappánsabb megfeleldit több Krúdy-mű is kínálja, közülük elsősorban is az *N. N. c.* önéletrajzi természetű regény, melyben a Nyírség prózaíró poétája éppoly „vallomásos közvetlenséggel” (Fülöp László szavai) idézi meg e „tündéri panorámát”, miként Gjalski a zagorjeit. „A holdfény végigtelepedett a mezőn – olvassuk *A tücsök művészete c.* fejezetben. – Álmukban lehet látni a virágokat. Ilyen holdas estéken tapasztalhatni, hogy a növények is alusznak éjszaka, mert az éj mindenkinek a pihe-nesre van rendelve. Némelyik virág, amely napközben illatos, bujálkodó, méztől terhes, az éj óráiban szinte illattalan. A holdfény hideg, mint a másvilág. A felhők is megállnak az égen, mintha egyet szundítanának, mielőtt végtelen útjukat folytatnák. Az álom sűrű, hangtalan. A csodálatos éjben tán ilyenkor száll le Krisztus a keresztről az útszélen, hogy körülnézzen a közeli falvakban.”²⁴ Még közelebb áll hangulatával s a deskriptív jelleggel a Gjalski-szövegekhez *A tücsök őszi látogatása c.* fejezet alábbi részlete: „A kovácsműhely esti harangozása nagy messziségből közeledik a leszálló ködben. Dúsan, füstösebben pipázik a kémény a dércsípte háztetőn, mint fehéredő, tömött szakállból bővebben omlik a pipafüst is. A ház mögött elterülő szőlős-, gyümölcsös-, veteményeskertben egy pillantással végig lehet látni, nincsenek kövér lombok, megtelt bokrok, széles szoknyájú szőlőtőkék, amelyek a kilátást megállítják. A fehér filagória közelebb jött a lakóházhoz, mintha a közelgő téli hideg elől menekülne a gyengéd, vékony lécezetű alkotmány a zömök oszlopú udvarházhoz, amelyben ama nagy, fehér szelindekek, farkcsóváló komondorok, barátságos kemenceóriások tanyáznak, amelyek lángfogaikkal kettéharapják a Hideg lábát, ha az a ház belsejébe akarna nyomakodni. Reggelenként hűvös nedvesség csorog a fák kopasz gallyain, a szín zsidelytetőjére vetett sárga tőkök

gyorsan pirulni kezdenek, a cinkék a kertre nyíló ablakokig bátor-
kodnak, és halkan kocognak az üvegeken.”²⁵

A példák természetesen szaporíthatók, azonban úgy hisszük: a vidéki nemesi életforma azonos hangulatú, nosztalgikus megjelenítésének illusztrációjaképp talán ennyi is elegendő és meggyőző. Az viszont további vizsgálódást érdemlő kérdés, hogy vajon Gjalski elbeszéléseinek világát is oly mértékben jellemzi-e az idillek kapcsán fentebb már emlegetett *fénytörés*, miként azt Krúdynál tapasztaljuk? Másként fogalmazva: az *Ódon tetők alatt* nemesi világának rajza tartalmaz-e az eddig vázoltakon túli és a Krúdyéval rokonítható kritikus jegyeket?

Az újabban örvendetesen gazdagodó Krúdy-szakirodalom egyik legfrissebb, már általunk is idézett darabjának szerzője, Fülöp László²⁶ bravúros mikrofilológiai munkával tárta fel a Krúdy-életmű csaknem egészének ama jegyeit, amelyek Krúdy dzsentirrajzát színezik – gondosan felfejtve az idillinek hitt világ „árnyékos felét”, a Krúdy-regény- és novellahősök „mélyvilágát”, a hősök sorsát meghatározó vagy éppen jellemzésükül szolgáló „környezeti tényezőket”, a dzsentroid szokásokat, a társadalmi lét leszálló ágában leledzők vagy vegetálókélethelyzeteit, gesztusaikat és allűrjeiket. Példáinak forrásai között ott vannak a legjobb, a klasszikus értékű Krúdy-művek, a *Hét Bagoly*, a *Napraforgó*, a *Kleofásné kakasa* és persze megannyi klasszikus Krúdy-elbeszélés meg kisregény, valamennyi az írói élet- és élményanyag meghatározó forrásvidékéhez: a Nyírséghez kötődve. Vizsgálódásainak eredménye nagyjából így összegezhető: az idillinek tetsző rajzolatok nagyon is kemény, ám árnyalt kritikai élel íródtak, ami egészében a magyar századvég és századforduló világának szépírói pannóján egyedi színskálát és esztétikai értékrendet képvisel.

A horvát közép- és kisnemesi világ Gjalski teremtette képét ebből az alapállásból szemlélve ismét a tipológiailag azonos jegyekre irányul figyelmünk. Szembetűnik a Gjalski- és a Krúdy-hősök életformájának rokon, azonos társadalmi gyökerű számtalan jellegzetessége: a jellemek, a sorsok közös jellege, a szórakozási formák, a hagyományokhoz való ragaszkodás, a különcségre való hajlam azonosságai, s a több száz éves horvát–magyar együttélésből fakadó olyan életvitelbeli közös

jegyek is, mint a vélt vagy valós nemesi jogok vég nélküli perek útján való érvényesítése. Miként Krúdy, Gjalski is ezekről készít a területi behatároltság ellenére is számtalan érdekes metszetet, amelyek az írói ábrázolásban is hordozzák az azonosság vagy legalábbis a közeli rokonság jegyeit. Köztudott, hogy a fenti jelenségek egynémelyikének bemutatásakor Krúdy éppoly előszeretettel alkalmazza az anekdotát, mint a szatírárt, s nem hiányzik műveinek eme rétegéből a finom irónia sem. Nos, Gjalski világában is (az *Ódon tetők alatt* elbeszéléseiben) legalább ennyi szerep jut az anekdotának, szatírának és iróniának. S ha egészében Gjalski nemesi világát és főként kritikáját szelídebb árnyalatúnak érezzük a Krúdyénál, sőt – mint mondtunk – az elmúló nemesi létforma értékeinek pusztulása feletti rezignációját is kihalljuk a művekből, a kritikai hang, az emberábrázolás, a valóságrajz fenti árnyalatai mégis markánsan szembeötlenek.

Krúdy különceiről is Fülöp László rajzolta a mindeddig legteljesebb körképet. Nem önkényesen, hanem a Gjalski-elbeszélésekben felbukkanó jegyek felől nézve válogattunk példái közül. A különcc viselkedésre való hajlam, avagy épp a kifejezetten különcc tulajdonságait hordozó figurák egész sorát vonultathatjuk fel. Itt van pl. Szomjas úr, a „régí szélmalom tövében lakó különcc”, az *N. N.* egyik hőse; a felemás csizmát viselő Pthrégyi Pál, a „falusi kurtanemes” ugyanebből a műből; de itt van Kálnay is, a „molyos régiséggtől, avultságtól szagos” öregúr az *Etel király kincse* különcc figurája; s itt van az „ócska hintón járó főbíró, Ecsedy, a *Régi és új emberek* hőse; valamint Sirontai Gábor, a vendégségbe s szüntelenül köszönteni járó nemesúr „rozoga csézájával”.²⁷ És itt van a pereskedő nyírségi dzsentrialakok sokasága is, a *Régi pör*, a *Marosi örökösei*, Az *ágyúgolyó*, az *Andráscsik örököse*, az *Egy bolondos végrendelet* c. Krúdy-íráskok megannyi figurája, akik „folytatják a pört körömszakadtáig”; akiknek pörei némelykor „emberöltőig tartanak”; akik a „ha már pör, legyen igazi pör” jelszóval önmagáért a pereskedésért kezdenek végeláthatatlan jogi ügyletekbe; s akik sokszor maguk „se igen tudták már, hogy miért pörösködnék”, sőt „még tán a fiskálisok is elfelejtették a pör kezdetét”.²⁸

Gjalski különcei természetesen nem ily nagyszámúak, ám úgy tűnik: egy-egy alak szinte sűrítve hordozza a Krúdynál tapasztalt személyiségjegyeket, karakterbeli vonásokat. A legfrappánsabb példát a legérdekesebb, anekdotikus, szatirikus-ironikus elemeket elegyítő *Perillusris ac generosus Cintek* c. Gjalski-elbeszélésből vehetjük.²⁹ Hőse nemes Cintek Árpád – nobilis Cintek de Vucsja Gorica – valódi különc: mindenkitől elvárja, hogy „perillusris ac generosus dominus”-nak titulálja; „a régi szokásokhoz tartja” magát; „nem megy ... vendégfogadóba” enni; pökhendi büszkeséggel állítja, hogy bár a grammatikánál (a régi oktatás szerint grammatikai osztálynál) tovább nem jutott a tudományban, mégis „egy kicsit több szerencsével” akár bán is lehetett volna; ugyanakkor keserű rezignációval szól „magárahagyatottságáról” az új időkben. „Mindent magamnak kell végezniem! – fordul siránkozásba előbb még hengegő hangja. – Senkire sem lehet hagyatkozni! Így van ez manapság. Könnyű volt a megboldogult apámnak, akinek jobbágysai voltak, ispánja, erdésze – de ma!”³⁰

Cintek egyébként a legváltozatosabb élethelyzetekben mutatkozik be: a hengegő mellett megismerjük a parlagias mentalitás hordozóját, a szomszédaival, parasztjaival pereskedő s a „jussát” könyörtelenül behajtó kurtanemest, az adótisztet, az adófelügyelőt s „a sváb törvényt” szidalmazó dzsentrit, aki az „első hazaárulónak” nevezi azt, „aki az adókat kitalálta és a világra hozta”, és esküdzik „az élő Istenre és saját nemesi nevére, hogy sohasem fog fizetni, még ha a bőrét lenyúzzák is”.³¹

A különcökre jellemző a színelépése is. Különös, nemigen úrias járművel robban be az útmenti fogadóba. Szekere, külleme a Szomjasokéra, Pthügyiekéra, Kálnaykéra s a többi Krúdy-különcére emlékeztető. Kocsija nem egy nobiletáshoz illő hintó, csupán „hosszú, létrás oldalú szekér”, amely „magasra feltornyozott katócokkal, zsákokkal, hordókkal” volt teli, „a legfelső katócon két rongyos falusi gyerkőc” kuporog, ő maga, Cintek, a kívülálló szemében „furcsa szerzet”, úgy tűnik, mint valamely „távoli világrészből való jelenség”: „a rekkenő hőségben csúcsos fekete prémkucsmát” visel, öltözete pedig akár a „molyos régiségtől, avultságtól szagos” öreg Kálnayé is lehetne: „Kabát

nem volt rajta, zömök testét az izzadságtól és portól megfeketedett ing takarta. Nemzeti szabású, feszes, szürke, vastag posztónadrágot viselt. A portól egészen megfehéredett csizmája sarkán hosszú, hegyes tarajú sarkantyú díszelgett. De a legfurcsább mégis az volt, hogy az oldalán hosszú, széles, ősrégi kard lógott, közönséges madzaggal odaerősítve a markolathoz...³²

Viselkedése olykor irritáló, máskor meg mosolyt fakasztó, megint máskor szánalmat keltő. A fogadóhoz érkezve hangoskodásától lesz tele a környék, aztán, ahogy észreveszi a kocsma lugasában üldögélő úri társaságot, „egy pillanatra mintha összerezzenet volna”, meghúzva butykosát (bátorítást merített volna!?) betér a lugasba, s nemesúrhoz illően – nem kevés pózolás nélkül – üdvözlí a társaságot: „Servus humillimus, inclutae dominationes!” (Alázatos szolgáljuk, nemzetes uraim!). „Eközben egyik kezét kardja markolatára tette, összeütötte sarkát, hogy sarkantyúi megcsörrentek, másik kezével levette kucsmáját és hajadon fővel hajlongott mélyen, minden irányba.”³³

Kérdése szinte nem ismer határt, amint egy kicsit oldódik feszültsége, a számára ismeretlen úrhoz lépve már a dzscentri tipikus viselkedésével mutatkozik be, nemes és birtokos voltát a „hagyományokhoz” illően hangsúlyozva: „Van szerencsém bemutatkozni, én nobilis et quondam dominus terrestris nemes Cintek Árpád vagyok de Vucsja Gorica, földbirtokos Ferfrekovecben és Vugrovo Poljén, egy ház tulajdonosa Varasdon és több rété a Szutla mellett, a nemes Varasd megye tiszteletbeli protokollistája és a Z.-i gazdasági egyesület tagja.”³⁴

Rangban, címben tehát nincs hiány, első pillanatra a tehetőség, a földbirtokosi állapot sem látszik kétségesnek, de a bemutatkozás latin formulája már árulkodik: Cintek nemes ugyan, de földbirtokos volta jobbára már csak múlt időben érvényes. A felsorolt birtokok már csak az utolsó töredékei a hajdani vagyonnak, s mire Cintek élettörténete majd véget ér, ez a maradék is dobra kerül. A dzscentri póz a történet kezdetén még megvan, de már itt felsejlik a végkifejlet, a teljes deklasszáció. Cintek ui., mint láttuk s miként Krúdy dzscentri-alakjai – mániákus pereskedő, a körülményeket, a változásokat nem akarja tudomásul venni, a pör – úgy tűnik – számára is rögeszme lett, s

hóbortosságával párosulva visszavonhatatlanul sodorja – sok egyéb-
– a végső összeomlás felé. Gjalski egyetlen bekezdésbe sűrítve mondja
el mindezt, Krúdyra emlékeztető modorban: „Isten tudja, meddig leszek
elfoglalva Zágrábban. A fináncokkal soká tart a huzavona. Aztán utána
mindjárt néhány nap múlva Varasdon van egy perem. A szomszédom
a háza falára ablakot akar vágatni, hogy az udvaromra nézzen, tudom,
hogy ott se készülök el egyhamar. Ez után a per után meg otthon van
repozícióm. Elszántotta egy paraszt a földemet – a bitang bugrisát!
Aztán meg egy ostoba kereskedő perel valamilyen tartozásért – megvan
azzal is a bajom. De nem akarom, hogy olyan egykönnyen jusson a
pénzhez. A farizeus, júdás, egy vámos mer perelni engem koszos hús
vagy harminc forintért! Ráadásul még egy panasz van ellenem –
feljelentett egy vén, félig süket banya, hogy megsértettem, és most
becsületsértésért perel. Aztán a szomszédom vádol, hogy agyonvertem
a tehenét a tilosban, de én is a nyakába akasztottam egy pert me-
zőkárért! Majd megemlegeti!”³⁵

Meglepő párhuzamot kínál az elbeszélés befejezése is. Cintek,
miután hiába ágált az adófizetés ellen, hiába perel, hiába hivatkozott
„a régi alkotmány elveire”, abban lefektetett „jogaira”, maradék bir-
tokát is lefoglalták, s ő – családjával egyetemben – az utcára került.
S mert valamiből mégiscsak élni kell, egykori bizalmasa, az Erdődyek
adófelügyelővé lett kasznárjának rábeszélésére hivatalt vállalt: végre-
hajtó lett. A Krúdy-elbeszélésekben is gyakran felbukkanó végkifejlet.
*A Mindenki*ben két ember lakik, *A tunya Zathureczky*, az *Öreg írások*
szobájából kínálkoznak példaként, legkivált az utóbbi, melyben a hiva-
tálnokká degradálódott dzsentrifurák egész sora vonul fel; „Tönkre-
ment urak, félbemaradt egzisztenciák, jó családok hóbortos tagjai, akik
a vármegye támogatására szorultak...”³⁶ A birtoktulajdon megrendülése,
elvesztése készítette a már csak külsőségekben előkelősködő urakat a
hivatalnok lét vállalására, „ősi nagy famíliák sarjadékait” éppúgy, mint
az egyébként is szerényebb egzisztenciájú közép- és kisnemeseket.
Sokan lesznek „egy tintapecsétes íróasztal” birtokosai, mások, a sze-
rencsésebbek a fiskális pályára mennek, de akad közöttük is adóhivatali

tisztviselő vagy éppen végrehajtó, nemes Cintek Árpád de Vucsja Gorica egyenes ági rokonai...

A különcök természetesen felbukkannak – más-más alakváltozatban – az *Ódon tetők alatt* egyéb helyein is, így pl. a *Szilveszter-esti idill* fölöttébb változatos egzisztenciái között. A részletezőbben megrajzolt Roderik, az örökké nősülni akaró, de mindig kikoszorózott agglegény ugyan nem az elszegényedés, a nemesi egzisztenciavesztés példája, ellenkezőleg: prosperáló életpálya van mögötte (először borbélymesterséget tanult, aztán fogorvos lett, majd tanító, végül „a horvát-szlavón-dalmát helytartótanács” titkára), ám allűrjei, viselkedésformái maradéktalanul a dzsentrí különcökkel rokonítják.

Az elbeszélés másik különc szereplője Mukicié, az egykori jeles diák, majd grófi magántitkár, a grófkisasszony görög tanára, majd képviselő, végül – balszerencsés szituációk sora után – egzisztenciális gondokkal küzdő ügyvéd. „Tény – olvassuk róla –, hogy a szerencsétlen Mukicának sohasem volt klientelája, és ezért utóvégre is nem maradt más hátra, minthogy beállt egy szerencsésebb kollegájához mellé. Így örökre beburkolta őt a homály, a jelentéktelenség mélysége, és ebben elvesztette önértetének utolsó nyomait is...”³⁷ Körülményei, létének színtere, ennek tárgyi közege, viselkedése mind-mind a különység egy-egy jellemző jegye: „Egy alacsony házikóban vontta meg magát a Nova Vesén Zágrábban. Körülvette magát madarakkal meg kutyákkal, és tőlük áradt feléje először az igazi határtalan szeretet.”³⁸ És egy másik példa: „Vállán hosszú, régimódi rókabunda volt, egyik kezében apró ölebecske, a másikban egy kalitka. Benne félig vedlett kanári ugrált...”³⁹ Öltözete más darabjai is a szegénység, az egzisztenciális bizonytalanság állapotára utalnak, „régisabású kék posztóöltözetet viselt. Rengeteg nagy csizmái rendkívül hegyesek voltak. A XIX. század harmincas éveiben viseltek ilyen lábbelit”.⁴⁰ Viselkedése, magatartása is szimpotóma, egy süllyedő élet megnyilvánulása: „Nagyon ügyetlenül mozgott... Azonban ügyetlenségét és bizonytalanságát is felülmúlta féltékenysége és túlságos szerénysége. Ha csak ránézett valaki, ő már piros lett szégyenében. A szava elakadt és nyelve nem mozdult. Most is, régi

ismerősei körében, teljesen magán kívül volt félelmében és örökös zavarában.”⁴¹

Gjalski és Krúdy műveinek tipológiai párhuzamait vizsgálva szükségképp adódik a kérdés: vajon érvényesíthető-e a horvát író textusaira is az, a Krúdy életművével kapcsolatosan irodalomtörténet-írásunkban vallott felfogás, hogy ti. nosztalgiaíáknak, a múltba menekülésnek a Krúdy-művekben fellelhető változatai voltaképp az exodus, a „fin de siècle” világból való kivonulás, a szecesszió magatartásformájának manifesztálódása? A kérdésfeltevés már csak azért is indokolt, mert Gjalski hosszú életpályájának több szakaszában is tanújelét adta a modern törekvésekkel szembeni vonzalmának. A századforduló idején több, a szecesszió, a szimbolizmus, az impresszionizmus mellett elkötelezett folyóiratnak (*Mladost*, *Hrvatska misao*, *eivot*) volt munkatársa,⁴² 1898-ban pedig ő írt szép bevezetőt a fiatal, jórészt már a szecesszió jegyében alkotó fiatal képzőművészeket bemutató *Hrvatski salon* (Horvát szalon) c. alamanachban.⁴³ Azon is érdemes eltűnődni, hogy P. S. Mikov Gjalskit bírálva annak múlt iránti vonzalmát, a letűnt nemesi világ idealizálását nehezményezi művészetében, s úgy véli: Gjalski ezzel a jelentől és főleg a jövőtől fordul el.⁴⁴ Ugyanakkor – nagyjából ezzel egy időben – *Az anyanyelvért* c. Gjalski-regényt keményen elmarasztaló A. G. Matoš viszont az *Ódon tetők alatt* c. kötet egészét „rendkívüli művészi alkotásnak” minősíti.⁴⁵ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy az irodalomtörténet mai ítélete szerint Gjalski művészi eredményeinek egyik fontos eleme-összetevője, modernsége alapvonása műveinek „misztikus” motívumanyaga⁴⁶ úgy bízást tekinthetjük őt a századforduló írójának, akinek műveiben már a szecesszió horvátországi megjelenését és térhódítását megelőzően, a horvát „fin de siècle” idején pedig még inkább megtaláljuk a szecessziós exodus szépírói kifejeződését. És itt talán nem hagyható figyelmen kívül egy életrajzi momentum sem, amellyel saját, a korviszonyokkal szembeni elégedetlenségét és önnön exodusát manifesztálta. A tanulmányai befejeztével hivatalnoki pályára lépő Gjalski csakhamar összeütközésbe kerül a századvég és a századforduló nagyhatalmú urával, Khuen-Héderváry bánnal és rendszerével, s mert nem tudja vállalni az

erőszakosságáról hírhedt bán idejében tenyésző bürokratizmust, előbb közvetlen feletteseivel, később magával Khuen-Héderváryval is ellentétbe kerül, aminek végeredménye a kényszernyugdíjazás. Persze „maga döntött úgy”: lemond hivatali állásáról.

Kérdés mármost, jelen vannak-e mindennek nyomai az egykorú, általunk is vizsgált Gjalski-művekben?

Az *Ódon tetők alatt* elbeszéléseinek megírását inspiráló tényezők között feltétlenül számolnunk kell a nagyvárosi életforma fentebb, a Turgenyev-recepció kapcsán már említett elidegenítő hatásával. Emlékezzünk vissza, hogyan halogatta Gjalski bécsi tanulmányainak megkezdését 1873-ban, s milyen belső szorongással teli heteket, hónapokat élt meg a bécsi egyetem hallgatójaként, amikor az otthon utáni nosztalgikus vágy az egyetlen vigasza. Ez a hangulati állapot, mely a zagorjei kúriák világában gyökerezik, kétségtelenül ott munkál a brezovicai idillek lapjainak mindegyikén. De legalább ilyen, ha nem erőteljesebb inspirációt jelentett számára a hivatalnokvilág, az 1868-as horvát-magyar kiegyezés utáni viszonyok, majd a Khuen-Héderváry-korszak bürokratizmusának, hivatalnokrendszerének élményköre is, illetve az az ellenérzés, amelyet a fent említett korszakok adminisztrációja a horvát köz- és kisnemesesség körében kiváltott. Mindezek együttesen az elhatárolódást, az elutasítás kimondását ösztönözték Gjalskiban elbeszéléseinek írásakor.

Az exodus Gjalski megfogalmazta variánsait több elbeszélésben is megleljük, a legszebb és legművészebb változatot a *Nemzetes és nemesurak* c. mű tartalmazza.

Gjalski hősei, a brezovicai kúrián a jól fűtött kandallók mellett tarokkozó nemesurak – miként legtöbbször Krúdy hősei is – mentalitásukkal, régi ideálokat, morálfelfogást őrző magatartásukkal kerülnek szembe a jelenel, amely jelen ezúttal két újsütetű nemes alakjában tör be az idilli hangulatú világba. Batorič, Kuntek Laci, Ercigonja, Radičević, Petrovic és a komédiázó hajlamú Kravarič is tudatosan utasítja el a „modern” világot, azaz a régi patriarkális létforma helyére törő bürokratizmust, embertelenséget, rugalmatlanságot, nagyzási hóbortot, azokat a viselkedésformákat, amelyeknek a szóban forgó elbeszélésben

nemes Feri Czopakovich de Hum, valamint nemes gerbenjski Zdenko Fučak a hordozói. Gjalski éles kontrasztokat teremt gondolatai, felfogása szemléletes megjelenítése érdekében. A két vendég fiatalember ruházatának, a régimódi bútoroktól való idegenkedésének, vizsgálásának, a vendéglátókkal szembeni fölényes viselkedésüknek, nemesi mivoltuk hivalkodó emlegetésének ellenpontjaiként a házigazda, Batorić „természetes nyájasságát” és „vidámságát”, őszinteségét, önzetlenségét, a vendégjog fenntartás nélküli tiszteletben tartását sorolja fel. Amikor a két jövevény kérdése-hivalkodása egyre partatlanabb lesz, a kúrián időző baráti társaság még mindig kedélyességgel próbálja az este kellemes hangulatát megtartani. Kravarić pl. arról anekdotázik, hogy édesapja – a distriktuális tábla bírójaként – hogyan simította el Feri Czopakovich apjaurának az ifjúkori könnyelműségből fakadó apróbb peres ügyét, aki aztán lám megkomolyodva tisztességes ember lett, mi több: nemességet is szerzett a családnak. Ám hogy itt két világ kikerülhetetlen konfrontációjáról van szó, afelől Feri úr nem hagy kétséget: ő, az államügyész helyettese másként ítél (még saját apja dolgában is!), mert „esküt tett ..., hogy üldözni fogja” mindenkor „a törvény és a közrend megsértését”. Sőt odáig megy, hogy – visszaélve a vendégjoggal – a baráti társaság egy tagjának, Petrovićnak a bánt kritizáló megjegyzése hallatán egyenesen jogi felelősségre vonással fenyegetőzik. Batorić még erre is higgadtan, de a kúriák világának hagyományos tisztességét emlegetve reflektál – értésére adva a vendégnek, hogy e hajlékban – hagyományosan – bántatlanul nyilváníthat véleményt bárki, következmények nélkül: „Ohó, ohó, amice Feri ..., megbocsátasz nekem, de mi itt egy ősi horvát hajlékban vagyunk, amelynek szentsége – hogy úgy mondjam – éppen abban áll, hogy mindenki szabadon mondhat, amit akar, és nem kell a következményektől tartania. Engedelmeddel, a kötelességről alkotott effajta véleményt nem ismerem, én hála Istennek olyan korban éltem, mikor azt még senki sem ismerte. Amit barátok egymásközi mondanak, az a barátok és a társaság dolga, és a becsületes emberek köréből az sohasem megy tovább.”⁴⁷

Érthető, hogy Feri úr és útitársa ezek után gyorsan továbbindult, a kúrián időző társaságnak pedig minden tagja „hálát adott az Istennek, hogy a brezovici háznak ebben a kellemes biztonságos szobácskájában üldögélhet”.⁴⁸ Gjalski hősei egy előző korszak erkölcsiségének, életfelfogásának jegyében tüntetően fordulnak el a számukra idegen, a patriarkális életmodelltől és életelvektől messze eső, a hatalom ígézetéből sarjadó viselkedés- és magatartásformától, de magától a rendszertől is, amit a ház ura meg is fogalmaz: „Adja Isten, hogy ismét tudhassák majd az emberek, mi a barátság, mi az őszinte érzés, hogy újra lelkesedhessenek a magasabb célokért, és ne csak minduntalan a hatalom és a dicsőség után kapkodjanak. Adja Isten: olyanok legyenek, akik mind képesek a másikért áldozatot hozni. Mi ilyenek voltunk, s ez alól ritkán volt kivétel, s nekünk igenis jobb volt, mint a mai haszonlesőknek.”⁴⁹

Legendateremtés? Nostalgikus ábrándvilág? Meglehet. Sőt bizonyos, hogy nem kis mértékben az. De Gjalski a helyel-közzel szociografikus keménységű ellenpontozással tudatosítja olvasójában, hogy ez az ábrándvilág, a maga szűkülő, azaz egy szűkebb társadalmi övezetre korlátozódó mivoltában is egy értékesebb, etikusabb valahai valóságában gyökerezik, mint a jelenbeli, amely – mondjuk ki – Horvátországban 1868 után, de a Khuen-Héderváry-korszakban különösképpen az elidegenedés, következesképp az exodusra hajló magatartásforma eredője volt. És ez a magatartásforma – mert rangos és esztétikailag maradandó keretben manifesztálódik – értékek hordozója. S talán azt sem szabad elhallgatni, hogy mfg Krúdy jó évtizeddel később teremtett hősei általában a századvég modernizáló mentalitásának minden változatát idegennek találják, és elfordulnak tőle, addig Gjalski alakjai – akik a '80-as évtized, esetleg a '90-es évek elejének viszonyaiból nőttek ki – az államélet, a közigazgatás terén végbemenő változásokat nézik gyanakvással, és utasítják el – mégpedig a régi morállal és jogrenddel ütköző tényezők, jelenségek miatt...

Jegyzetek

¹ Diószegi András: *Turgenev magyar követői*. In: Tanulmányok a magyar–oroszlrodalmi kapcsolatok köréből. II. Szerk.: Kemény G. Gábor. Budapest, 1961. 110–137.

² Vb.: Josip Badalić: *Rusko-hrvatske književne studije* (Orosz–horvát irodalmi tanulmányok). Zagreb, 1972; V. Barac: *Značenje Turgeneva za teoriju hrvatskoga realizma* (Turgenev jelentősége a horvát realizmus elméletében). Republika (Zagreb), 11–12. sz.; Ivan Nevistić: *Ksaver Šandor Gjalski*. Zagreb, 1928; Aleksandar Flaker: *Književne poredbе* (Irodalmi struktúrák). Zagreb, 1968; Ksaver Šandor Gjalski: *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovjetke* (Milić hadnagy szerelme és egyéb elbeszélések). Zagreb, 1923. 182–186.

³ I. Nevistić: i. m. 89–90.

⁴ A. Flaker: i. m. 131–132.

⁵ Ksaver Šandor Gjalski: *Pod starim krovovima*. Zagreb, 1929. 186. Ahol a fordító nevét nem közöljük, saját fordításunkban idézzük a szövegeket.

⁶ K. Š. Gjalski: *Lubav lajtnanta Milića*, 186.

⁷ *Uo.* 167.

⁸ *Uo.* 182–183.

⁹ Krúdy Gyula: *Pesti nőrabló*. Budapest, 1978. 494–495.

¹⁰ *Uo.* 11.

¹¹ „A »Za materinsku riječ« igen vaskos könyv, se nem regény, se nem történelem, rossz nyelvezettel, még rosszabb stílusban íródott. Az író túlzottan a bemutatott eszmék követője ahhoz, hogy a realista regény tárgyilagos módszerrel ábrázolhatná azokat. A leírások gyöngék, az elbeszélés mesterkéltné, a jellemek halványak, a cselekmény darabos, a párbeszéddek szinte fölöslegesek. Frázisokkal teli volta és gondolatszegénysége miatt ez a könyv a reklámszerű politikai dilettantizmus, a banális megfigyelés és az átlagos intelligencia eredménye. Gjalski korábbi műveihez képest ez a munka a teljes hanyatlással egyenlő.” Mate Ujevic: *Misli i pogledi A. G. Matoša* (A. G. Matoš gondolatai és nézetei). Zagreb, 1955. 107.

¹² Bajza József: *Bábics–Gyalszki*. Budapesti Szemle 1930. nov. 234.

¹³ Miroslav Šicel: *Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti* (Alkotók és korszakok az új horvát irodalomban). Zagreb, 1971. 66.

¹⁴ Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Budapest, 1986. 111.

¹⁵ *Uo.* 111–112.

¹⁶ *Klasszikus Jugoszláv elbeszélések*. Budapest, 1958.

¹⁷ Krúdy Gy.: *Szindbád*. Budapest, 1973. 147.

¹⁸ Krúdy Gy.: *Pókhálós palackok*. Budapest, 1977. 83–84.

¹⁹ *Uo.* 61.

²⁰ K. Š. Gjalski: *Pod starim krovovima*, 71.

²¹ Krúdy Gy.: *Pókhálós palackok*, 51.

²² K. S. Gjalski: *Pod starim krovovima*, 184–185.

²³ *Uo.* 95.

²⁴ Krúdy Gy.: *Pókhálós palackok*, 498.

²⁵ *Uo.* 499.

- ²⁶ Fülöp L.: *i. m.*
²⁷ *Uo.* 135.
²⁸ *Uo.* 142.
²⁹ In: *Klasszikus jugoszláv elbeszélések.* Hadrovics László fordítása. 39–79.
³⁰ *Uo.* 41.
³¹ *Uo.* 67–68.
³² *Uo.* 41.
³³ *Uo.* 44.
³⁴ *Uo.* 45.
³⁵ *Uo.* 49.
³⁶ Idézi Fülöp L.: *i. m.* 144.
³⁷ Bábics-Gyálszki: *Szilveszter-esti idyll.* (Tarczay Erzsébet fordítása.) Budapesti Szemle 1930. nov. 257.
³⁸ *Uo.* 257.
³⁹ *Uo.* 252.
⁴⁰ *Uo.*
⁴¹ *Uo.* 252–253.
⁴² Šicel, M.: *i. m.* 20, 63, 66.
⁴³ *Uo.* 24.
⁴⁴ *Uo.* 102.
⁴⁵ *Uo.* 125.
⁴⁷ K. Š. Gjalski: *Pod starim krovovima*, 112.
⁴⁸ *Uo.* 113.
⁴⁹ *Uo.*